

Андрићев поглед на рат

УДК 355.01

Василије Церовић

У књижевном делу Иве Андрића рат је тема без престанка. За њега се може рећи, по примеру који је дао Толстој, да је план књижевности приближио плану стратегије. На то га је наводио озбиљан истраживачки приступ својствен књижевном послу, али и сам рат као најтежи друштвени сукоб.

Андрићева интерпретација појединих стратегијских проблема кореспондира са одговарајућим интерпретацијама познатих војних писаца (Клаузевиц, Кастекс, Лидел Харт), а његово виђење рационалне и ирационалне стране рата у прошлости садржи антиципације чији је одјек у савремености евидентан.

Једна личност из романа *На Дрини Тусприја* поставља питања која су у темељу стратегије, а по форми и садржини указују и на њен извор у језику: које су снаге? куда се иде? којим средствима? како? шта је циљ? шта ће бити у случају неуспеха? (и питање: када? било је имплицитно постављено отпочињањем непријатељевог напада).

Његова размишљања о поимању, употреби и осећању времена, о (не)способности предвиђања, о штети и користи коју доноси машта, о лажи, лукавству, изненађењу – прожета су скептицизмом који изискује напорно трагање за ваљаним одговорима у променљивим околностима.

Стратегијска нит књижевности назире се, како вели писац, у слутњама и наговештајима онога што живот спрема за сутрашњицу, што тек дозрева у људским односима.

Читају ли се Андрићеве рукописи у стратегијском кључу, наћи ће се опажања и испитивања, ставови и закључци какви се налазе и у војних писаца. Он није писао тако намерно, а о свом методу рада скромно се изражавао: „Ја не умем да распоредим послове по степену њихове важности... Сваки и најмањи догађај одвоји ме од оног што ми је главни посао... Тако се сваки час дешава да изневерим оно што је главно за оно што је споредно.“¹ У истом смислу и тону је и следеће његово критичко опажање: „Много пута ми се дешавало да ме тренутни и пролазни утисци од појава око мене збуне, уплаше или одушеве и понесу као да су жива стварност, а много пута сам прошао поред многе

¹ И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, „Рад“, Београд, 1983, стр. 160–161.

људске стварности и не помишљајући шта она значи за мене и за људе уопште, и не примећујући је.“² Тим увиђањем писац је предочио познавање другачијих поступака, у првом реду јасног опредељења за главни посао и неопходности да се код њега остане и не одустане због битних и безначајних разлога. А баш то је једна од суштинских одлика стратегијског расуђивања. При том, није тражио неки општи принцип, идеју, закон. Настојао је једноставно да напише нешто што њему, а понекад и другом, помаже да се нађе и снађе, и „што осветљава пут пред њим, па ма само за три корака унапред“.³ Из истог угла писац је указивао на скривене могућности књижевности, пре свега на то да садржи слутње и наговештаје онога што живот спрема за сутрашњицу. Према његовом виђењу, „добра књижевност је, иако сама незаштићена и немоћна, у ствари видовит и сигуран водич и путоказ“.⁴

Андрић се, као и други озбиљни ствараоци, борио с проблемом како да обухвати што више стварности, да сагледа целину догађаја и његову повезаност са свим другим што се у свету дешава. Пажљив посматрач човекових дарова, вештина и знања, запажао је неједнаке способности појединаца у том настојању. Према његовом суду, многи писци, научници, људи уопште, виде од свега што се дешава око њих само појединости које за њих значе суштину и сву важност догађаја; у главама других, малобројних, све се те појединости мешају и преплићу међусобно, и тако стварају богат и занимљив, али неплодан и неразумљив хаос; трећи, најређи, добро виде појединости и правилно их везују у односу према целини. Ти могу да буду ствараоци у друштву, науци или уметности.⁵ Додаћемо, с јачим разлогом, и у стратегији.

Према једном истанчаном поимању, које бележи Кастекс, стратегија је мозак који мисли, а логистика (док непријатељ још није присутан) и тактика (кад загрме топови) руке су које делају. Слично томе, под стратегијом се подразумева замисао и опште вођење операција, а под тактиком све што је у вези с извођењем. Напослетку, у истом духу, а супротно од уобичајених гледишта, сматра се да је, на свим степенима војне хијерархије, свако у исто време и командант и потчињени, па кад ствара замисао једне операције бави се стратегијом, а кад извршава примљена наређења бави се тактиком.⁶

Наведено поимање стратегије може се разумети као афирмација креативности на сваком послу и у свакој делатности. Наравно, домет креативности је већи у већем и важнијем послу, али је она опажљива и добродошла и у најситнијем. Тако је некако и Андрић видео значај креативности и њену стратегијску димензију. У приповеци *Осатичани* писац наводи читаоца на дивљење према мајстору који је умео да одвоји за време рада свој посао од свега осталог и да пред очима има једино оно шта и како треба урадити. „Ако тако радиш, све око тебе ради с

² Исто, стр. 158

³ Исто, стр. 210

⁴ Исто, стр. 8

⁵ Исто, стр. 199.

⁶ Кастекс, *Стратегијске теорије I*, ВИЗ, Београд, 1956, стр. 14–16.

тобом и све ти помаже, свака алатка ти је пријатељ, свака промена путоказ, а материјал под руком послушан.“⁷

Посматрајући критички „нашег човека“, Андрић је строго судио о његовом начину живота без плана и предвиђања,⁸ и о склоности да не остаје ни код једне замисли, ни код једног дела истрајно и доследно. Зато он у већини случајева не ствара дела и не управља догађајима, него реагује на њих.⁹ У „нашег човека“ веома често има један сувишак маште и доза лењости већа него код већине других народа.¹⁰ О машти и способности предвиђања писац је размишљао узимајући у обзир разлоге који се сударају, и оне за и оне против. С једне стране, писао је, машта не познаје других закона до својих, не зна за доследност ни одговорност, нема памћења ни мере, не признаје господара;¹¹ са друге стране, примећивао је да сви људи „од посла“ – свештеници, војници, трговци, политичари, научници – користе машту, иако одувек показују неповерење према њој и њени су непријатељи.¹²

Крајње скептичну мисао о предвиђању Андрић је исказао уз пут и у загради, поводом 1914. године, када је почела олуја која ће захватити свет: „(Најбеднија и најтрагичнија од свих човекових слабости несумњиво је његова потпуна неспособност предвиђања која је у општој противности са толиким његовим даровима, вештинама и знањима)¹³“. То је мишљење кореспондентно с увиђањем научника, на пример М. Вебера и К. Попера, према којем нико не може предвидети шта ће донети будућност. Али, писац ће рећи и то да књижевност садржи мишљења и схватања будућности, и да оне појаве које наиђу на осуду књижевности немају дуга века ни привлачне снаге, па ма како моћне биле и трајне изгледале.¹⁴

Андрићева мисао није праволинијска, догматска. Он је знао за муку противуречности и релативитета, за служење истини и употребу лажи, за разнолике утиске и уверења, које изазивају посебни и супротни интереси, за извитоперавање у свести и понашању људи када се докопају власти за злочине и свирепости каквима подлежу у рату. Различити и опречни ставови које је заузимао сам писац о истој ствари и, поготову, супротстављања међу личностима из његових приповедака и романа одвраћају читаоца од брзоплетог суда и наводе на размишљање и трагање за опредељењем и истином.

У његовим размишљањима и ставовима очевидан је скептицизам као брана против олаког суђења и лакомислених одлука. Гледајући људе око себе, писац се питао „како се не заморе да стално буду у праву, увек и у свему на часној, једино исправној страни. Како им не досади

⁷ И. Андрић, *Знакови*, приповетке, „Просвета“, Београд, 1963, стр. 295–296.

⁸ И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, исто, стр. 140.

⁹ Исто, стр. 138–139.

¹⁰ Исто, стр. 139.

¹¹ Исто, стр. 222.

¹² Исто, стр. 153.

¹³ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, „Просвета“, Београд, 1963, стр. 292.

¹⁴ И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, исто, стр. 8.

да све око себе гурају на ону другу страну? Како не помисле да ће, радећи непрестано тако, морати остати у мањини, можда чак и потпуно сами?¹⁵ Наведени став има несумњиво вредност методолошког ослонаца, поготову кад се посматра кроз призму пишчевог односа према активности и према пасивности у друштвеном животу. Он је сматрао да „увек и у најтежим приликама човек је нашао могућности да уради, или да напише или бар да каже нешто добро и потврдно... а у најгорем случају, ако није могао ни толико, могао је да не уради неко зло, да прећути злу реч, да у људским бескрајним противречностима и споровима буде на страни коју сматра бољом“.¹⁶ Насупрот томе, једна његова личност, „човек кога су сви мрзели“, тврдица без премца, „борио се... против сваке активности уопште, сматрајући... и предузимљиве људе беспослењацима и опасним распикућама“.¹⁷ Читаоци ће у портретисању тога „човека кога су сви мрзели“ осетити пишчев однос према саможивом обожаваатељу себе самог, који ји, противећи се сваком трошку, кочио и сваку животну активност.

Рат је Андрић посматрао из више углова, осветљавајући, при том, ону његову страну која је јаче избијала на површину, сад рационалну, сад ирационалну. Тако је написао: „Рат, и најдужи, само протресе питања због којих се заратило, а њихово решавање оставља временима која наступају после склапања мира.“¹⁸ Та кратка констатација наглашава политичку суштину рата у смислу у којем је то учинио Клаузевиц. Али, писац не понавља ту мисао како су многи чинили пре и после њега, већ је конкретизује на основу историјског искуства. А историја поучава да је исход рата, уз све што се одиграло на фронтовима, у рукама политичара и да они траже решење у дужем временском раздобљу. Времена доносе другачије епизоде.

Андрић је, исто тако, скренуо пажњу на чињеницу да се исход неког локалног и регионалног оружаног сукоба, независно од тока борби, решава „као неким чудом... негде далеко“. То је написао поводом једне конкретне борбе у Балканском рату 1912, између српске и црногорске војске, на једној, и турске, на другој страни.¹⁹ Али, време је тој пишчевој опаски дало и шире и антиципативно значење. Ако је евро-амерички утицај на окончање локалних и регионалних сукоба, или на њихово заметање и разгарање, био евидентан у време када су се војске кретале брзином пешака и коњаника, а комуницирање обављало преко курира, сигнализације и жичне везе, онда је тај утицај и неизбежан и вишеструко већи у савремености, када се употребљавају авиони и ракете, а комуницира радио-везама и телевизијском сликом. Тако је, што се потврђује и на нашем простору, тачно предвидео решавање локалних и регионалних међународних проблема негде далеко, под пресудним утицајем спољних сила, па и по диктату оне најмоћније међу њима.

¹⁵ Исто, стр. 133.

¹⁶ Исто, стр. 210.

¹⁷ И. Андрић, *Травничка хроника*, „Просвета“, Београд, 1961, стр. 238/9.

¹⁸ Исто, стр. 80.

¹⁹ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, исто, стр. 322.

Тренутак када наступа ратно стање Андрић је фиксирао као чудовишан. Тада се сукобљавају не само државе и народи који у њима живе већ се сукоб одиграва и између онога што је у људима хумано и онога што је у њима зверско. После убиства надвојводе Фердинанда и његове жене, у Сарајеву 28. јуна 1914, како вели писац, „човек чиста срца и отворених очију могао је да види како се врши то чудо и како се цело једно друштво преображава у једном дану“.²⁰ Те стравичне промене су се огледале, према пишчевом виђењу, у томе што су се људи поделили на прогоњене и на оне који гоне; прећутно су допуштени насиље, плачка, па и убијање, под условом да се чине у име виших интереса; провалили су зли нагони и грубе навике у људима, притајена мржња и суревњивости, верске нетрпељивости и освештана свирепства, потискујући душевност и чојство, и осећања за ред и меру. Писац је имао на уму и рационалну страну рата, оличену у ратном циљу и ратном плану, и ирационалну, затамњену људским нагонима и посведочену насиљем и злочинима. Та ирационална страна рата, упркос општем прогресу, културном развоју и међународном ратном праву, једва да је нешто смањена. У савременим ратовима понављају се страдања, мучења и убијања људи каква су била позната у прошлости. Шта више, и привидно рационалне одлуке разоткривају се у историјској перспективи по неком ирационалном својству. На пример, за савезничко бомбардовање Дрездена и бацање атомских бомби на Хирошиму и Нагасаки при крају Другог светског рата, по накнадним признањима озбиљних сведока, није било оправданих војних и политичких разлога. Шта да се каже о бомбардовању Београда, Ниша, Подгорице, Лесковца 1944. године?! И поводом рата у Босни и Херцеговини сведоци који су били у прилици да најбоље виде и највише сазнају потврдили су изричито да су значајне одлуке међународне заједнице биле донете на основу лажног приказивања чињеница о виновницима експлозије у улици Васе Мискина и на пијаци Маркале у Сарајеву.

Употребу лажи у ратне сврхе писац је испитивао са више страна. То лукавство је допуштено од памтивека, одобравали су га и Платон и Макијевели. Па ипак, над њим је висило двоумљење, особито у случају када је лаж протурана као истина не ради обмане непријатеља, већ да се не обесхрабре своја војска и народ. У једној критички интонираној белешци, Андрић је написао: „Они мисле да се преко једне лажи, са нешто вештине и брзине, може прећи као преко моста који после остане иза њих, непотребан и неупотребљив, док они наставе свој пут ка циљу који је сав од стварности и истине.“²¹ Али, невоља је, изгледа, у томе што се у лагању не налази лако мера. Напротив, као што је било у примеру Омер-паше Латаса, „да би лаж могла бити потпуна и корисна као средство у борби, треба крити истину, ни о чему никад не казати ништа коначно ни поуздано... како би противник увек био у недоумици,

²⁰ Исто, стр. 310.

²¹ И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, исто, стр. 104.

и тиме стално кочен у својим одлукама, и тако и са те стране ослабљен и доведен у подређен положај.²²

Писац је сугерисао претпоставку о две стварности: једној која опстоји у материјалним односима и другој која се образује лажима и лукавством да би се непријатељ навео на погрешан корак. Иза тог настојања као да лебди Макијевелијев дух. Уосталом, сам Макијавели се отворено изјашњавао пре за турски, него за француски начин владавине.²³ Андрић је узимао озбиљно могућност да се помоћу лажи и подвала обликује стварност, као што је то чинио Омер-паша у Босни при сусретима с аустријским генералним конзулом Атанацковићем. Истина, он је сматрао и да је лаж двосекли мач, па да може озледити и онога против кога је управљен и онога што се њим служи.

Савремени истраживачи стварности заузимају рафинизованији став о истој ствари. Према једном раширеном гледишту теоретичара информација, оне у нашем времену нису ни истините ни лажне, већ чине једину реалност. Тај феномен се огледа у слици стварности какву обликују светски моћни медији. И, као што се конзул Атанацковић довијао да докучи шта Омер-паша мисли а шта намерава да ради кад нешто тврди или пориче, тако су и садашњи аналитичари стварности на муци да разабереу шта је шта у обиљу информација.

Једна Андрићева личност поставља питања која су, када је реч о рату, оружаној борби и отпору, у темељу стратегије. Шта више, та питања, и по форми и по садржини, указују на формативни извор стратегије у самом језику. Дакле, намераваш ли да се упустиш у рат, у борбу, или хоћеш да пружиш отпор непријатељу, дужан си, прво, да себи и другима одговориш на следећа питања: које су снаге? куда се иде? којим средствима? како? шта је циљ? шта ће бити у случају неуспеха?²⁴ Недостаје питање о времену, изрично постављено као и сва друга – када? Али, оно се у конкретном случају наметнуло акцијом непријатеља, па се може сматрати да није изостављено. Сви су значајни елементи стратегијске процене за доношење одлуке, значи, били обухваћени. То је рационалан чин који омогућава разне комбинације, али увек на основи која се назначује бројањем, мерењем, упоређивањем.

Међутим, постоји и опонентско мишљење, истим поводом, уверење које није поткрепљено чињеницама, већ садржи ирационалне одговоре на постављена питања: иде се куд се мора, и са оним са чим се може; главно је да се душманин не пусти у земљу без боја, а ко много пита омета и помаже непријатељу. На крају, дошло је време да се гине, хоћемо главе да положимо. Изгинућемо сви до једнога.²⁵

У полемичком супротстављању те врсте писац није видео прилику за позитиван расплет, већ повећање опште забуне и изазивање сукоба више. Према његовом разумевању историјских мена, у тренуцима

²² И. Андрић, *Омерпаша Латас*, „Просвета“, Београд, 1977, стр. 300.

²³ Макијавели, *Владалац*, „Рад“, Београд, 1964, стр. 18.

²⁴ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, исто, стр. 120.

²⁵ Исто, стр. 120.

друштвених потреса и великих и неминовних промена напред избијају и људи који воде ствари напакo или странпутицом. И управо у томе је један од знакова „поремећених времена“. Писац ту, уз термин *време*, употребљава предикат *поремећено*, подсећајући нас и тиме на своју (и нашу) муку с временом.

Андрић је, као и толики други мислиоци, настојао да проникне загонетку времена. Време је за њега било „највеће чудо“. Разликовао је поимање, употребу и осећање времена, удубљујући се у значења која те дистинкције носе. И више од тога: „У свако доба дана и ноћи, у сну и на јави, осећам време као елеменат, благ и користан или штетан и разоран (као што човек осећа ваздух, ватру, воду).“²⁶ Тешко је исказати пластичније релативитет времена какав се доживљава на подлози субјективности, у искуству сваког појединца. Али, време, дакако, надилази субјективност, и писац је осветлио и његову објективну страну. „... (треба) ценити тренутак и увек се користити њиме, али умети оставити времену да врши своје дејство.“²⁷ Писац ће још повући и психолошку црту времена, подсећајући на то „да се сви људи у свим временима и приликама, откад се памти, жале да је живот неиздржљиво тежак и да му не виде смисла ни излаза“, те да му „свет (је), бар овакав каквог га ми видимо, велики часовник који никад, ни првог дана кад је прорадио, није правилно радио“.²⁸ И у његовим метафорама о државама чија „свећа догорева“ или су им „лагуми на дугу фитиљу“ садржано је размишљање о времену као феномену који се не да ухватити у клопку.

Оно што је Андрићу заједничко са војним писцима јесте поглед на време као на насушни хлеб у књижевном послу, као што су га ти други сматрали насушним хлебом стратегије. У његовој процени о важности тренутка одјекује давно Фридрихово упутство командантима: „Задобиј време!“, а у разумевању дејства које има време као чинилац сам по себи понавља се нешто од поруке коју је, надајући се да ће картагинска војска клонути, оставио за собом Фабије кунктатор: „Нека Ханибал остари у Италији“. Ишчитавање Андрићевих размишљања о времену може бити инспиративно, нарочито кад се има на уму „да је у рату време потребно обема зараћеним странама и да свака од њих очекује нарочите користи од времена.“²⁹

Андрић је сагледавао војску према чиниоцима који јој дају организованост и чврстину (хијерархија, потчињавање, ланац командовања, дисциплина, послушност), и који јој дају убојитост, физичку снагу (савремена војна техника). Описујући Омер-пашину војску, истакао је да му је артиљерија била најбоље оружје и да му је управо она омогућавала „да са војском од десетак хиљада људи побеђује бројно много јаче устаничке војске по разним земљама Турске“.³⁰

²⁶ И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, исто, стр. 73.

²⁷ Исто, стр. 40.

²⁸ Исто, стр. 210.

²⁹ Клаузевиц, *О рату*, „Војно дело“, Београд, 1951, стр. 215.

³⁰ И. Андрић, *Омерпаша Латас*, исто, стр. 77.

Контрастном сликом команданта артиљерије (Пољака Сигисмунда Еринга, који се, пошто је потурчен, звао Арифбег) писац је на најбољи начин уздигао вредности дисциплине и послушности. Тај командант је, споља гледано, био боемски одевен пијанац. Цео његов изглед одавао је човека нехатног и самовољног, исто као и његова униформа, непрописна и ђудљива, све од меких разгажених цивилних ципела до фантастичне жуте мараме око врата. (Сам Омер-паша је говорио да не разуме како човек може бити „по својој унутрашњости даровит војник, а по својој спољашњости директор циркуса“.) Али, Арифбег је био савестан и строг командант. Његови потчињени су знали да с њим нема шале, да топови морају бити чисти, уредни и увек спремни као „девојке удаваче“ и да ће их немилосрдно казнити за сваку грешку.

Објашњавајући Омер-пашине успехе на војном пољу, писац је у први план ставио његову вештину и безобзирност политичара и његов изузетни дар стратега и тактичара. „Искуство и теорија научили су га да највише изгледа на успех имају оне операције за које противник сматра да их нећеш моћи извести.“³¹ Тај закључак је кореспондентан с основном идејом у „стратегии посредног прилажења“ Лидела Харта: „Користите правац најмањег очекивања. Покушајте да себе ставите у ситуацију у којој се налази непријатељ, па размислите који би то био правац који би он предвидео као најмање вероватан или би га уопште одбацио.“³²

И о целини војске и о појединачном војнику Андрићева опажања су упитна. Он је у једном те истом феномену видео две супротне стране или две опречне снаге. Овако је видео параду изабраних јединица Омер-пашине војске: „Да, заиста је у целој тој парад, поред свега њеног блеска и строгости и стварне претње и опасности које је доносила, било нечег неприродног и лудог.“³³ Слично томе, једна ће његова личност рећи о наредбама с ауторитетом окупационе власти: „Све су њихове наредбе такве, строге, важне и у основи бесмислене.“³⁴

Наведене тврдње не могу се олако ни прихватити, ни одбацивати. И други су мислиоци, на основу посматрања или личног искуства, бележили противуречна сазнања. На основу обиља информација о понашању и дејствима савремених армија, у ратним и мирнодопским условима, склони смо да узмемо озбиљно пишчево мишљење. Па, кад видимо блесак моћи, загледајмо да није поред њега неки знак лудости, а прочитамо ли неку строгу наредбу, испитајмо има ли неки стваран смисао.

И војник је у пишчевој визури „Све заједно јад један“. Али, и такав какав је, он је „већи од непрелазне планине“, ³⁵ јер је за њим цео војни механизам. Кад пљачка или врши насиље и злочин, у стању је да

³¹ Исто, стр. 83.

³² Лидел Харт, *Стратегија посредног прилажења*, „Војно дело“, 1952, стр. 220.

³³ И. Андрић, *Омерпаша Латас*, исто, стр. 16.

³⁴ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, исто, стр. 340.

³⁵ И. Андрић, *Омерпаша Латас*, исто, стр. 67.

покрене тај војни механизам чим му се жртва ма и најмање успротиви. Пишући о усташком злочину 1941. године, Андрић је, осветљавајући ирационално понашање, нашао да су баш оне мање важне и мање способне усташе узроковале призоре непредвиђеног јада и ужаса. „План завојевача о насиљу и уништењу ту се гранао у стотине неочекиваних рукаваца. Зло безумље се ширило даље и више од сваког рачуна и предвиђања, изнад сваке мере и потребе.“³⁶ Тако је неуспешни бањалучки фотограф Стјепан Ковић, који је пошто-пото тражио пажњу, а изазивао подсмех грађана, под црном униформом и наоружан, улучио прилику да самом себи пружи доказ важности и способности убијајући ситног власника бифеа „Титаник“, Јеврејина Мента Папу.

Читајући ратне и криминалне хронике о монструозним злочинима на свим странама света у времену у којем живимо, у многим случајевима наћи ћемо за незапажене људе који су за себе тражили важност психолошко објашњење какво је дао писац. Из истог разлога се и ратни планови који сами по себи носе и неку ирационалну црту баш на тој црти најпотпуније испољавају.

Војни писци су, природно, прво запазили и ирационалну страну рата, поред оне рационалне, апострофирајући случај, срећу, неизвесност. И највеће присталице планских операција и прорачуна за све што се може избројати и измерити морали су да узимају у обзир макар и танку маргину непредвидивог, укључујући и екстремно понашање обичних војника и високих чиновца. Свирепи злочини изазивају необуздану реакцију, као што изванредна храброст и срамни кукавичлук производе неочекивани успех или неуспех. Писци су, међу њима и Андрић, нарочито уверљиво осветлили ту ирационалну страну рата, за коју је тешко наћи рационално објашњење и, још теже, сузити је рационалним мерама. Па ипак, порука је писца да не би требало допустити, ни усред најжешћег рата, кидање свих веза које повезују цивилизоване народе.

Андрић је умео да посматра и стрпљиво испитује како се свет мења, како дотрајавају државне и друштвене установе и одговарајући односи све и ако су изгледали непроменљиви и као окамењени. Али, наслућивао је и наговештавао, исто тако, супротну тенденцију, која се огледа у настојању револуционарних снага да зауставе талас друштвених промена изазван њиховом радикалном акцијом. Личности из његових романа и приповедака говоре у два гласа – гласом прошлости и гласом будућности. Иако се на први поглед чини да је писац заронио у прошлост и да га друго није интересовало, то што пише у много чему се дотиче савремености и наслућује или наговештава сутрашњи дан. Такав однос према прошлости близак је и разумљив војсковођама и војним писцима. За Андрића је речено да је писац који је студирао и докторирао историјске науке, и који није занемарио своје студије, како то често у писаца бива, него их је ставио у службу једне дубље стваралачке целисходности.³⁷ Код једног истинског војника наћи ћемо сличну мисао,

³⁶ И. Андрић, *Немирна година*, приповетке, „Просвета“, Београд, 1963, стр. 194.

³⁷ И. Андрић, *Травничка хроника*, исто, предговор Петра Цацића, стр. 14.

према којој се војна професија, више него већина других, мора ослањати на интелигентно изучавање и тумачење прошлости, и то не да би се из историје научили детаљи метода и поступака, већ да би се истражила начела која не застаревају.³⁸

Андрићево разумевање историје није упрошћено, у смислу, на пример, какав је Ниче нашао у монументалном, антикварном, па и критичком сагледавању историјских збивања.³⁹ Наш писац је, на пример, представљајући француског конзула у Травнику из Наполеоновог времена, открио његово колебање поводом преломних догађаја у животу француске нације. Он је био одушевљени присталица монархије, па занесени следбеник револуције, којој је, кад је видео њено наличје и мучен унутрашњим расцепом, окренуо леђа, да би са заносом пришао Наполеону. Најпосле, и његова оданост Наполеону била је поткопана сумњом.⁴⁰ Такво и слично таласање у људима, према виђењу писца, није само индивидуално опредељење или судбина него и генерацијска карактеристика и општија друштвена појава. Томе се може додати да је реч о друштвеном кретању које се обнавља у новим формама и које је препознатљиво и у нашем времену.

За Андрићево разумевање историјских мена није мање важно опажање о млађем нараштају у истом времену: „Док је Давил писао поеме у славу Наполеонове победе, свет 'идеја' који је за Давилов нараштај био стварни и духовни завичај и прави живот, изгледало је да за овај (нови, млади, прим. аутора) нараштај и не постоји, али за њих постоји 'живи живот', свет стварности, свет опипљивих чињеница и видљивих, мерљивих успеха и неуспеха, неки страшни нови свет који се пред Давилом откривао као студена пустош, страшнија од крви, мука и ломова револуције.“⁴¹

Андрић је држао под својом књижевном лупом осуђену и дотрајалу државну творевину којој нема лека, јер су и лек и болест за њу једнако смртоносни. Под истом критичком оптиком посматрао је и револуционаре који редовно подлежу опасној а природној заблуди: да је револуција завршена и да је ново стање трајно осигурано.⁴² Комплементарно с тим је и пишчево резонување да народи после победе често теже страдају него после пораза зато што не испитују стварне узроке својих победа, лако заборављају прилике и услове под којима су победили, и тако падају у судбоносну грешку да своје осећање победе протезу и на нове догађаје и нове опасности, који захтевају нове напоре.⁴³

Не би требало очекивати да ћемо читајући Андрића у стратегијском кључу наћи готове одговоре на питања која нас муче у савременом

³⁸ Лидел Харт, *Мач и перо*, ВИЗ, Београд, 1985, стр. 202 (Даглас Мекартур из „Извештаја начелника Генералштаба“).

³⁹ Фридрих Ниче, *О користи и штети историје за живот*, „Графос“, Београд, 1982.

⁴⁰ И. Андрић, *Травничка хроника*, исто, стр. 76–85.

⁴¹ Исто, стр. 86.

⁴² И. Андрић, *Свеске – Знакови поред пута*, исто, стр. 7.

⁴³ Исто, стр. 80.

свету. Али, сасвим је извесно да ћемо, обраћајући се писцу, проширити стратегијски хоризонт, па и да не морамо понављати грешке које су други, који су испред нас, исправно утврдили. Не може се оспорити да антиципација младог француског дипломате из *Травничке хронике* има звонак одјек у савремености: „Сумње нема да ће и ваша земља једног дана ући у европски склоп, говорио је он свом саговорнику, али се може десити да уђе подвојена и наследно оптерећена схватањима, навикама и нагонима којих нигде више нема и који ће јој, као авети, спречавати нормалан развитак и стварати од ње несавремено чудовиште и свачији плен као што је данас турски. А овај народ то не заслужује. Ви видите да ниједан народ, ниједна земља у Европи не заснивају свој напредак на верској основи.“⁴⁴

У моћи је писца, ето, да наговести европско виђење балканских деоба са становишта којем је била наклоњена будућност. Због тога су далековиди аналитичари актуелних сукоба у Босни препоручивали творцима стратегијских одлука о „босанском лонцу“ Андрићеве књиге, уместо брзометних процена и једностраних мера.

На исти начин писац је упозоравао спољне актере у босанској драми да њихова одбојност према траговима историје на тлу Босне не може бити ваљан изговор и оправдање за њихово брисање. Односно, бојазан од терора историје не би смела да послужи као изговор за терор над историјом. Јер, како је с разлогом оцењено, „тешко је наћи границу у порицању прошлости“.

⁴⁴ И. Андрић, *Травничка хроника*, исто, стр. 426.